

Stoikerne om sprogdannelse*

Sten Ebbesen

1. *Thésis*

Det turde være alment kendt at der i antikken foregik en diskussion om hvorvidt vores sprog er konventionelt i den forstand at det i princippet er fuldstændig arbitrært hvilke lydforbindelser man har valgt til at betegne de sager som ord nu kan betegne, eller om der ligger nogle naturgivne restriktioner, en form for system som gør nogle lydforbindelser velegnede til at betegne visse sager og andre lydforbindelser velegnede til at betegne andre sager, et system inden for hvis rammer vi må arbejde i sprogdannelsen hvis vi skal blive i stand til at meddele information ad sproglig vej.

Hos Platon og Aristoteles udtrykkes alternativerne *naturligt* – *konventionelt* med parret *phýsei* – *nómōi*, samme par som bruges til at skelne mellem naturligt og konventionelt i etikken.¹ I hellenistisk tid bliver dette par i vidt omfang erstattet af *phýsei* – *thései* (latin *nātūrā* – *positiōne*), som i latinsk dragt lever videre til vore dage med udtryk som *naturret* og *positiv ret*. Jeg skal i denne artikel gengive *thésis* med det noget bedagede danske *sættelse*.

Skiftet i terminologi kan synes uskyldigt, men det har været anledning til en del forvirring, fordi alle indtil allernyeste tid, og altså også Platon og Aristoteles, har været enige om at nye ord indføres i et sprog ved en *sættelse*, en *thé-sis*, på latin en *pos-ítiō* eller *im-pos-ítiō*. Det man debatterede var ikke om en sådan sættelse var krævet for at et ord kunne komme ind i sproget, men om der var restriktioner på hvad man kunne

* Denne artikel startede som et engelsksproget foredrag ved et symposium i Lille, Frankrig, i slutningen af 2016. En tillempet og fordansket udgave af foredraget blev fremlagt ved Platonselskabets møde i Rom i sommeren 2017. Denne er blevet yderligere bearbejdet til skriftlig publikation. Alle oversættelser af græske og latinske kilder er mine egne. Jeg afstår her fra at gengive citaterne på originalsproget; dem vil man kunne finde i en udvidet engelsksproget version af artiklen som forventes at udkomme i tidsskriftet *Methodos* i 2019.

1. Strengt taget siger Aristoteles aldrig *nómōi* om sproglige størrelses værdi, men i den *Nikomachæiske Etik* V.8.1133a28-31 siger han at penge er hvad de er *kata synthēkēn* "ved konvention", og at de derfor hedder *nómisma* fordi de er *nómōi* og ikke *phýsei*. Dette er helt parallelt med *De interpretatione* 2.16a27-28, hvor det hedder at *kata synthēkēn* indgår i definitionen på et navn(eord) fordi intet navn er *phýsei*.

vælge til at udtrykke noget bestemt. Det var heller ikke, undtagen måske hos nogle sene pythagoræiserende platonikere,² sådan at naturtilhængerne mente at naturen dikterede én ganske bestemt lydsekvens til at betegne hver betygningsfuld sag, men snarere sådan at man inden for et vist repertoire af muligheder kunne vælge, idet dog nogle af de mulige valg ville være bedre end andre ved at meddele mere information om den betegnede sag.

Alle de gamle filosoffer tænkte mindre på sprogets grammatik end på dets ordforråd, og alle tog som model for sprogskabning den situation hvor der skal indføres et navn på noget der hidtil har været navnløst – en farlig forenkling, som både negligerer det grammatiske system og den meget vigtige del af ordforrådet som udgøres af funktionsord, *syncategoremata* som de hed i middelalderen med en betegnelse af stoisk oprindelse, dvs især pronominer og præpositioner. Som Aristoteles bemærkede, kan et verbum som *at løbe* godt betragtes som navn på en sag,³ nemlig en bestemt type handling, men – og det undlod han at bemærke – et pronomen som *enhver* eller en præposition som *undtagen* kan ikke tilforordnes et tilsvarende sagligt betydningsindhold. Man var senere i antikken opmærksom på dette forhold og sagde at funktionsordene ikke betegner noget, men er med-betegnende (*syssēmantiká*), dvs modificerer de

2. Simplicius, *Cat.* 40.5-13: "Hvorfor har Archytas i sin *Om de universelle termer (lógoi)* udeladt denne lære om navne <nemlig at ud over de simple éntydige navne er der homonyme, synonyme og paronyme navne>? Måske fordi pythagoræerne hævder at navne er til af natur og ikke ved sættelse, og <derfor> ikke regner med homonymitet og synonymitet, eftersom der efter naturens orden kun kan udsiges netop ét navn om én ting. De må så rimeligvis differentiere homonymer ved at tage hensyn til om der foreligger en reference til oprindelse eller til forventning, mens de om synonymymer vil hævde at de ikke udsiges på én og samme måde, men i overensstemmelse med forskellige etymologier, når de i egentlig forstand er navne. Paronymernes dannelse ved afledning vil de kunne forklare med henvisning til sagrelevante parfunktioner"

Archytas var en pythagoræer som Platon skulle have kendt. Skriftet *Om de universelle termer*, der fremtræder som en forgænger til Aristoteles' *Kategorier*, er imidlertid et falsum, skrevet flere hundrede år senere, hvor en del platonikere forsøgte at finde frem til en formodet pythagoræisk urvisdom bag Platon og Aristoteles, men det vidste Simplikios ikke. Hans forklaringer på hvad pythagoræerne må gøre for at slippe af med homo-, syn- og paronymer er udtrykt på en måde der antyder at det er hans egen rekonstruktion af pythagoræisk tankegang snarere end noget han har fra en "pythagoræisk" kilde.

3. Aristoteles, *De interpretatione* 3.16b19-20: "udsagt for sig selv er udsagnsordene navne og betegner noget".

egentlig betegnende ord.⁴ Hvordan sådanne funktionsord er kommet ind i sproget fortæller kilderne imidlertid ikke.

En anden forenkling i de antikke –og for den sags skyld også de middelalderlige– tænkeres behandling af sprogets opståen er at de alle lader som om der kun er ét menneskeligt sprog, græsk i den græske kultur, latin i den latinske. Det er ganske vist underforstået –og lejlighedsvis explicit sagt– at andre sprog er opstået på samme måde som græsk eller latin, så der altså er fælles mekanismer ved sprogdannelsen i alle nationer, men overvejelser om genetisk fællesskab mellem forskellige sprog er sjældne og overfladiske – mere end en forestilling om at latin måske er udviklet af græsk bliver det ikke til.⁵ Mig bekendt er digteren Dante Alighieri den første til at komme på banen med en ordentlig teori om hvordan ét sprog kan udvikle sig til flere.⁶

4. Se om funktionsordene S. Ebbesen, *Commentators and Commentaries on Aristotle's Sophistici Elenchi. A Study of Post-Aristotelian Ancient and Medieval Writings on Fallacies*, 3 bind, = Corpus Latinum Commentariorum in Aristotelem Graecorum VII.1-3, Leiden 1981, I: 151 med kildehenvisninger i note 29 på side 158. Om Apollonios Dyskolos' forestillinger om forholdet mellem sættelse af nominer og verber (de primære, realitetsrettede ordklasser) og sættelse af de øvrige ordklasser, se A. Luhtala, 'Imposition of Names in Ancient Grammar and Philosophy' i S. Matthaios m.fl., *Ancient Scholarship and Grammar. Archetypes, Concepts and Contexts*, Trends in Classics, Supplementary volumes, vol. 8, De Gruyter 2011, pp. 479-498.

5. Se Charisius, *Ars grammatica* V, p. 380 Barwick.

6. Dantes overvejelser findes i skriftet *De vulgari eloquentia*.

Vi ved at de gamle stoikere var meget optaget af sprogteori, herunder sprogs tilblivelse. De bliver gerne opfattet som ret hårde naturalister.⁷ Som Max Pohlenz sagde i sin længe indflydelsesrige *Die Stoa*:⁸

[...] Die Namen sind <i følge stoikerne> vom menschlichen Logos durch bestimmten Willensakt gegeben (*θέσει*), aber sie sind zugleich natürlichen Ursprungs (*φύσει*), weil die beigelegten Bezeichnungen der Physis der benannten Dinge entsprachen. Daß die ersten Menschen tatsächlich so vorgegangen seien, glaubten die Stoiker noch am empirischen Sprachmaterial zeigen zu können.

Baggrunden for den opfattelse er især en udtalelse fra den kristne teolog Origenes, som et sted taler om⁹

en dyb og abstrus diskussion, nemlig om navnes natur, om nemlig navne er til ved sættelse, som Aristoteles tror, eller ved natur, sådan som stoikerne mener, idet de oprindelige sproglyde <angiveligt> efterlignede de sager navnene skulle være navne på; hvorfor stoikerne også indfører visse etymologiske elementer – eller, om navne er ved natur, men i en anden forstand end hos stoikerne, som Epikur lærer, idet han antager at de første mennesker spontant brød ud i visse sproglyd som betegnelser for de sager <de kom ud for>.

At stoikerne var glade for at etymologisere er meget velbevidnet, og deres etymologier er af samme type som mange af Platons i *Kratylos*: et ord minder om et eller flere andre, som kan være med til at forklare hvad ordet betyder. Chrysip genbrugte fx Platons etymologisering af de to akkusativer af *Zeus*: *Día* og *Zêna*: de skal minde os om at Zeus er den formedelst (*diá*) hvem levende væsner kan leve (*zên*).¹⁰ Cicero og andre

7. Se fx R. Schmidt, *Stoicorum grammatica*, Halle 1839 (rp. Hakkert: Amsterdam 1967), 21ff. Noget mere differentieret H. Steinthal, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern*, Berlin: 18902 (rp. Georg Olms: Hildesheim–New York 1971), I: 328ff. Også mere differentieret, men stadig med påberåbelse af Origenes, James Allen, 'The Stoics on the origin of language and the foundations of etymology' i D. Frede & B. Inwood, udg., *Language and Learning. Philosophy of Language in the Hellenistic Age*, Cambridge University Press 2005, pp. 14-35, og A.A. Long, 'Stoic Linguistics, Plato's *Cratylus* and Augustine's *De dialectica*' i samme bog, pp. 36- 55. På enkelte områder forældet, men stadig meget læseværdig, er Jan Pinborg, *Quintilian og den antikke sprogteori*, Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning 253, København 1963.

8. Max Pohlenz, *Die Stoa*, Vandenhoeck & Ruprecht: Göttingen 1959 (her citeret efter 4. Auflage, 1970), I: 41.

9. Origenes, *Contra Celsum* 1.24 = Karlheinz Hülser, *Die Fragmente zur Dialektik der Stoiker* ["FDS", 4 bind, Frommann-Holzboog: Stuttgart–Bad Cannstatt 1987-1988] F 643. Hoveddelen også gengivet i Hans von Arnims *Stoicorum Veterum Fragmenta* ["SVF", 4 bd., Teubner: Leipzig 1905-1924] II.146.

10. Plato, *Cratylus* 396a-b. Om Chrysips genbrug af Platons etymologi, se Stobaeus, *Eclogae* I.1.26 (= FDS F 563).

forfattere giver flere eksempler på stoisk etymologisering,¹¹ her vil jeg blot anføre endnu en, som med garanti er stoisk, selv om den ikke er etiketteret som sådan i vores kilder: et navn(eord), *ónoma*, hedder sådan fordi det til hver af de ting der falder under det tildeler (*aponémei*) en kvalitet, enten en fælles eller en særlig.¹²

Jeg vil gerne overbevise mine læsere om at den stoiske naturalisme var meget moderat. For at komme frem til målet må jeg tage en omvej ad de senantikke Aristoteles-kommentatorer, der som regel betegnes som neoplatonikere, men snarere bør kaldes aristoteli-platonikere. De skrev i en tid hvor stoicismen var død, men trak på en kommentartradition der gik tilbage til de første århundreder e.K., hvor skolen endnu var levende og på mange måder dominerede den sprogteoretiske diskussion. Læsere som ikke er fortrolige med kommentatorerne kan i appendix til denne artikel finde en kort præsentation af hver af dem jeg kommer til at nævne, og ligeså af de grammatikere jeg skal nævne.

Kommentatorerne går typisk ind for et kompromis mellem *phýsei* og *thései*. Ord bliver sat, dvs indført, og i denne forstand er de *thései*, men i det mindste de ord der udgør det grundlæggende ordforråd er ikke sat tilfældigt: navngiverne lod deres valg af lydlig konfiguration styre af overvejelser om hvilken natur hver enkelt sag der skulle betegnes har, så i den forstand er vokabularet *phýsei*.¹³

Kommentatorerne kalder skabelsen af det grundlæggende vokabular for *den første sættelse*. Den resulterede i et objekt-sprog til at tale om den fysiske verden, eller for at sige det på aristotelsk: til at tale om de ti kategoriers verden. Dette basale sprog indeholdt ord som 'mand' 'kvinde' 'hvid' 'sort' 'i dag' 'i morgen' osv.

Senere kom der et meta-sprogligt vokabular, som jeg skal vende tilbage til.

11. Se, fx, Cicero, *De natura deorum* III.xxiv.63 (= FDS F 606) og de eksempler på stoisk etymologisering som er samlet i FDS F 650-680.

12. *Scholia in Dionysii Thracis Artem grammaticam*, GG I.3: 524: "Apollonios og Herodian definerer navnet sådan: Et navn er en kasusbøjet sætningsbestanddel, som til hver af de legemer eller sagforhold der falder under den tildeler en fælles eller en særlig kvalitet". Det citerede henviser til tabte værker af Apollonios og Herodian; de to herrer kan man få en kort introduktion til i denne artikels appendix, og hvad scholierne angår henviser jeg til samme appendix under opslagsordet "Dionysius Thrax".

13. Se især Ammonius, *Int.* 34-37.

Men hvad foranledigede sprogets opståen. Simplikios henviser til en slags syndefald.¹⁴ Da mennesket havde afbrudt forbindelsen til den fælles forståelse var der ingen anden udvej end at indføre navne hvis man skulle kunne betegne ting til hinanden. Andre forfattere anfører at mennesket af natur er et kommunikativt samfundsvæsen, hvilket vel også er implicit i Simplikios' forklaring, men de taler ikke om noget syndefald.¹⁵

Kommentatorerne er enige om at de først ting der fik navne var sådan nogle som normale mennesker lægger mærke til og som de måtte kunne tale om for overhovedet at føre et menneskeligt liv, så derfor bliver det grundlæggende ordforråd også omtalt som første-behovs- eller først-brugs-ord¹⁶, og kommentatorerne bruger gentagne gange ordet *synētheia*, altså sædvane, normal opførsel og sprogbrug, til at betegne hvad det var der afgjorde hvilke ord der blev kreeret. Sommetider bliver denne sædvane nærmest personificeret, så den taler og indsætter ord.¹⁷

Der kan ikke være megen tvivl om at kommentatorernes *synētheia* var af samme karakter som retorikeren Quintilians *consuetūdō* "normal sprogbrug". I følge ham hører et ord ikke til normal sprogbrug bare fordi det bliver brugt af mange; det hører

14. Simplicius, *Cat.* 15.8-12: "Den første sættelse af stemmelyd er til at fungere som navne: for menneskene fik brug for at betegne ting for hinanden fordi de var kommet væk fra den fælles forståelse, og satte så for dette navnet 'legeme', for hint 'til højre', og for noget tredje 'at handle' eller 'at lide', idet der endnu ikke var forskel på ord som fungerer som subjekter og ord som prædiceres, ord som medbetegner tid og ord som ikke gør det."

15. Ammonius, *Cat.* 11.8 ff. Ammonios giver en håbløst naiv fremstilling af den første navngivning som en lejlighed hvor folk forsamledes og besluttede hvad ting skulle hedde. Samme latterlige iscenesættelse genfindes i Olympiodorus, *Prolegomena* 21.26ff., hvor det 21.32-38 hedder at "en gruppe (*chorós*) vise mænd mødtes og definerede et særligt navn for hver sag, og kaldte noget for substans og noget andet for accidens, og for enkelte sager satte de enkelte navne [...] Det kaldes den første sættelse. Da de senere erkendte at nogle af de navne de havde sat kan få en artikel på, mens andre ikke kan men medbetegner tid, kaldte de de førstnævnte navne(ord) og de sidstnævnte ud-sagnsord. Og de kaldte dette den anden sættelse." Olympiodor har fået en ide om at første navngivning vedrørte både substanser og accidenser forvansket til at den indførte de tekniske termer 'substans' og 'accidens', der naturligvis ikke hører til det grundlæggende ordforråd.

16. Dexippus, *Cat.* 11.14-15 & 15.24.

17. Sådan hos Philoponus, *Cat.* 85.23.

kun til dér hvis det er et som anstændige, dannede mennesker bruger.¹⁸ Sådan en elitær sprogopfattelse gør det også nærliggende at antage at de oprindelige navngivere – i det mindste generelt set – var fornuftige folk som traf fornuftige valg da de lagde den sokkel sprogets mure skulle stå på.

Kommentatorerne går generelt ud fra at de første navngivere på en eller anden måde forsøgte at få deres nyskabte ord til at passe til de ting de skulle betegne, og at det i al fald tit lykkedes, men der er ikke nogen klar konsensus, og det står meget uklart hvad de egentlig mente der krævedes af et navn for at det skulle passe naturligt til den betegnede sag. Simplikios siger, med henvisning til Porphyri, at nogle af de ord vi bruger og som vi har fra normal sprogbrug, bruger vi uden rigtig at kende deres naturer som navngiverne havde i tankerne da de satte disse ord, dvs hvilke træk ved de betegnede genstande de fokuserede på.¹⁹ Det er altså muligt at de egenskaber ved et ord der gør at det passer godt til sin betydning ikke længere er gennemskuelige. Eller måske har ordet aldrig passet godt til betydningen undtagen i navngiverens hovede.

Andetsteds siger Simplikios følgende om krav til en god navngivning:²⁰

Hvis navne <bliver navne> ved sættelse, så må man sigte efter at ramme sættelsens mål. Hvis de er *phýsei*, må man være opmærksom på tingenes natur og forbinde de passende lyde derefter.

Dette antyder at der er mere at sigte efter ved navngivningen end at ordet skal lyde på en måde som leder tanken hen på det betegnede, hvadenten dette sker direkte eller indirekte ved at man kommer til at tænke på et andet sprogligt udtryk som afslører noget karakteristisk ved den betegnede sag, sådan som akkusativerne *Día* og *Zêna* kan

18. Quintilianus, *Institutio oratoria* I.6.43-45. Bemærk hans slutord: "Jeg vil altså med 'normal sprogbrug' (*consuetudo sermonis*) forstå hvad dannede mennesker er enige om, lige som jeg med 'normal opførelse' forstår hvad gode mennesker er enige om."

19. Simplicius, *Cat.* 19.27-20.5. Sammenhængen er en diskussion af hvorfor Aristoteles anbragte *anteprædicamenta* (kap. 1) før værkets hoveddel og *postprædicamenta* (kap. 10-15) efter den, skønt begge afsnit tjener til at klargøre betydningen af nogle af de ord han bruger i hoveddelen: "Porphyri stiller dette spørgsmål og løser det elegant: fordi de førstnævnte <dvs *anteprædicamenta*> var fuldstændig ukendte fra normal sprogbrug, hvorimod vi har et vist begreb om de sidstnævnte <dvs *postprædicamenta*>, omend ikke nogen detaljeret analyse af dem; for nu ikke at udskyde behandlingen af kategorierne selv for længe, forlagde han behandlingen af de sidstnævnte til senere, idet han på den ene side, grundet det foreliggende delvise begreb om dem, ikke behøvede at behandle dem på forhånd, mens han på den anden side ikke ønskede at efterlade sin læser med kun en uvidenskabelig viden om dem, for faktisk bruger vi visse benævnelser <som vi kender> fra normal sprogbrug uden i detaljer at kende deres naturer som navne-sætterne havde for øje da de satte dem."

20. Simplicius, *Cat.* 187.8-9.

minde én om at Zeus er den gud *formedelst* (*diá*) hvem alle levende væsener kan *leve* (*zên*). Men hvilke andre navne-dyder kan Simplikios have tænkt på? Korthed, måske, og givetvis indpasning i et eksisterende sprogligt mønster.

Den første navngivnings omfang var begrænset af normale menneskers begrænsede horisont. De koncentrerer sig om hvad der er konkret og virkeligt. Det er forklaringen på at almindeligt græsk ikke har noget navn for et latent talent for at løbe væddeløb eller bokse. Sædvanen har, siger Philoponos,²¹ koncentreret sig om at tildele navn til ting hvor en potentialitet er blevet realiseret, så derfor er der ord til at beskrive gode løbere og boksere, men ingen til at beskrive et talent for at blive en god sportsmand.

Opfindelsen af håndværk og videnskabelige fag nødvendiggjorde en udvidelse af ordforrådet, en anden sættelses-bølge. Geometri og musik nævnes som eksempler på fag som ligger hinsides sædvanens horisont, og følgelig hinsides de oprindelige navngiveres, men fag som med tiden fik brug for et fagsprog.²²

Når de gamle taler om ord fra anden sættelse, tænker de for det meste på metalin-gvistiske termer såsom 'nomen', 'verbum' og 'trestavelses', men i al fald nogle af dem inkluderede også navne på meta-begreber som 'genus' og 'species'. Dexip gør opmærksom på at metatermerne transcenderer de aristotelske kategorier.²³

Hvad gør man så når man skal sætte et nyt navn? Der er to måder at gøre det på, siger kommentatorerne: enten skaber man et nyt ord eller også tildeler man en ny mening til et forhåndenværende ord.

Eksempler på det sidste er nemme at finde hvis man kigger lidt på indholdet af Aristoteles' værktøjskasse. I dagligt sprog må *hýlē* (materie) have været et stykke træ der fungerede som emne for en snedker, og *éidos* (form, art) var nogens udseende. Simplikios bruger eksempler fra musikfagligt sprog, hvor *chrôma* "farve" og *díesis* "gen-nemslip" har fået særlige tekniske betydninger, ligesom *kéntron* " pigkæp" har fået i geometrien.²⁴

21. Philoponus, *Cat.* 157: 7-13.

22. Philoponus, *Cat.* 113.19-28; Simplicius, *Cat.* 187.1-7.

23. Se Dexippus, *Cat.* 26.29-27.2. I 15.23-16.13 regner Dexip også 'helhed' og 'del' og adskillige andre ord som resultater af den anden navne-sættelse.

24. Simplicius, *Cat.* 187.5-6.

Brug af et ord i en ny betydning er hvad de gamle grammatikere kaldte *akrylogía* med en bred term, som omfatter både metafor, metonymi og flere andre typer. Det modsatte er *kyriología*, som en grammatiker definerer som følger:²⁵

kyriología er den udtryksmåde som betegner ting gennem den første navne-sættelse eller i friere oversættelse:

at bruge ord i deres egentlige betydning er at bruge dem til at betegne det som de oprindeligt blev sat til at betegne

Dette indebærer at ord bærer rundt på den betydning de fik tildelt ved deres oprindelige sættelse, selv om de kan få tildelt yderligere, uegentlige, betydninger.

Skal man lave nye ord, er den bedste fremgangsmåde i følge Simplikios at gå ud fra eksisterende ord med en etableret sædvanestatus, og så bare modificere dem en smule, sådan som Aristoteles gjorde da han dannede *pēdaliōtón* "ror-udstyret" ud fra *pēdálion* "ror".²⁶ Og Simplikios tilføjer at det ser ud til at have været den strategi de første navnesættere fulgte, for etymologien viser at de begyndte med enkle og normalt brugte (*synēthē*) navne og så byggede mere komplekse ord ved "sammensætning" – hvormed han synes at mene afledning med suffikser.

2. Théma

Nu skal vi en tur om ad de antikke grammatikere, nøjere betegnet Apollonios Dyskolos fra det 2. århundrede e.K. og hans latinske elev Priscian fra det 6. De opererer begge med en *thésis* eller *positio*. Apollonios siger fx at det er indbygget i nominer at de er af 3. person, fordi sættelsen af et nomen har formen "Dette her skal hedde en sten" snarere end "Du dér skal hedde *sten*".²⁷ På lignende måde siger Priscian at nogle adverbier er "*prōtótupa*, dvs. oprindelige (*primitiva*) eller af første sættelse", mens andre er afledte.²⁸ Han hævder også at den første sættelse af verbet, "som synes at være natu-

25. Trypho, *De tropis* p. 191.

26. Simplicius, *Cat.* 186.30-37.

27. Apollonius, *De pronomine* 26.6-8: "Det er ikke uden grund at nominer udtrykkes i tredje person, eftersom nominernes sættelser ikke indeholder en tiltale til nogen, men en omtale af nogen." Samme pointe i *De syntaxi* II.43, p. 156.

28. Priscianus, *Partitiones* 68, *GL* III: 474-5. Cf. *Inst.* IV.iii.18, *GL* II: 127. Quintilian (*Inst.* I.v.60, I.vi.10-11) og flere latinske grammatikere bruger *prima positiō* om et leksems "grundform", på græsk *πρωτότυπον*, dvs. i praksis citationsformen. I *Inst.* I.v.65 kontrasteres usammensatte ord, "som holder sig til deres første sættelse, dvs. deres natur", med de sammensatte.

rens eget værk” er i indikativ ganske som den første sættelse af nominer er i nominativ.²⁹

Det er velkendt at meget af Apollonios’ grammatiske teori og terminologi bærer et stoisk præg, selv om det ikke er klart hvor bevidst han var om sin gæld til stoikerne. Priscian havde med garanti ingen anelse om hvor meget stoisk arvegods der lå gemt i Apollonios. Jeg tror grunden til at det var første person ental i præsens indikativ aktiv der blev citationsformen for græske og latinske verber var den stoiske idé at vores bevidsthed om verden starter med en selvbevidsthed: *Jeg, her, nu*, så den oprindelige sættelse af verbet for *at se* måtte være *horô* “jeg ser”. Fra en leksikografisk synsvinkel var den stoiske besættelse af *jeg, her, nu* en katastrofe. Imperfektivstammen af græske verber er både syn- og diakront ustabil, sådan at ét og samme verbum kan have flere forskellige stamdannelser i brug på samme tid eller kronologisk successivt, hvorimod aorist aktiv-stammer har det med at savne konkurrenter og overleve uændrede i årtusinder.

Stoikerne var berygtede for deres ejendommelige terminologi, og det kræves ikke noget specielt skarpt syn for at se at de forsøgte at skabe en systematisk terminologi, men der er i nyere tid ikke blevet gjort meget for at udnytte den erkendelse i rekonstruktionen af deres filosofi.

Zenon, stoicismens fader, hævdede at årsager er legemet og deres virkninger er prædikater.³⁰ Heraf følger at stoiske prædikater, *katēgorēmata*, er ulegemlige –hvilket også er velbevidnet i andre kilder–, og deres ulegemlighed fremgår af at deres navn har suffikset *-mat* ligesom *axiōma*, *symbama* osv., hvor stammerne jo er *axiōmat-*, *symbamat-* osv.

Antag nu at nogen sætter et navn. Så er den person et legeme som udvirker noget. I stoisk terminologi vil der være en *thésis*, som også må være noget legemligt, nemlig den sættende person, eller mere præcist hans kontrolcenter, hans *hēgemonikón*, *qua* navnesættende. Virkningen af sættelsen vil være et ulegemligt *théma* “det forhold at sættelsen er sket”. Ved siden heraf medfører indsættelsesceremonien en yderligere ledsagende legemlig størrelse, nemlig den lyd der udgør de ord han udtaler idet han

29. Priscianus, *Inst.* VIII.xii.63, *GL* II: 421-2.

30. *SVF* I.25, F89 = *FDS* 762: “Zenon siger at en årsag er det-på-grund-af-hvilket. mens det som den er årsag til er hvad der følger af den, og mens årsagen er et legeme så er det som den er årsag til et *katēgorēma*.”

sætter navnet (“Lad dette hedde en sten”, fx); qua fysisk størrelse er ytringen en *léxis* og qua betydningsbærer en *lógos*, mens det ulegemlige betydningsindhold af det sagte vil være en helmening, et fuldstændigt *lektón*.³¹ Qua bærer af betydningsindholdet kunne ytringen formentlig også karakteriseres som en *thésis*, og indholdet af sættelsen som *théma*.

Théma er, som jeg skal gøre rede for om lidt, en teknisk term i Apollonios’ grammatik.

Selve ordet *théma* er ikke bevidnet før stoicismens grundlæggere, men det er bevidnet som en teknisk term hos stoikerne. I deres logik var et *théma* en regel som tillod reduktion af irregulære argumenter til en af de fem ubeviselige argumenttyper.³² Lige præcis hvorfor de valgte det ord vides ikke, men det må nok forstås som en “stipulation”, en fastlagt regel. Sådant en regel er ikke noget korporligt, men den har eller er et indhold som kan ekspliciteres.

I bog VIII af *Adversus Mathematicos* forsøger Sextus Empiricus at forklare hvad et bevis, en *apódeixis* er for noget. Det er en slags *lógos*, siger han, – ikke en *lógos* forstået som noget man kan høre, men som en mental bevægelse og tilslutning.³³ Der er nok her et ekko af en stoisk beskrivelse, men formentlig noget forvansket. Så går han imidlertid videre med en forklaring der ser ud til at være overtaget uændret fra en stoisk kilde:³⁴

Et argument (*logos*) er, for nu at sige det på en enkel måde, et kompleks bestående af *lēmata* og en konklusion (*epiphorá*). Med *lēmata* (“tag-ninger”) forstår vi ikke *thémata* (“sæt-ninger”), som vi bare griber, men <domme> som vores samtalepartner giver og indrømmer os fordi de er åbenlyse.

I denne sammenhæng må et *théma* være en påstand forstået som det man påstår, altså indholdet af en *thésis* i betydningen “påståelse”, og det må være et fuldstændigt *lektón*.

31. Om forskellen på *léxis* og *lógos*, se Diogenes Laertius, *Vitae Philosophorum* VII.56-57 = SVF III.213, FDS F 476.

32. Om disse *thémata* kan man konsultere Michael Frede, *Die stoische Logik*, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, , Philologisch-historische Klasse, Dritte Folge Nr. 88, Vandenhoeck & Ruprecht: Göttingen 1974, pp. 172 ff.

33. Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos* VIII.301: “et bevis er en art *logos*, ikke at forstå som en sag man kan sanse, men en vis bevægelse og tilslutning i tanken, og det er jo *logos*-sager”

34. Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos* VIII.301-302.

Nu kunne nogen invende at *lêmma* i betydningen “præmis som spørgeren i en dialektisk debat *tager* fra svareren” allerede findes i Aristoteles’ *Topik*, men det ord Sextus bruger for at sige ‘konklusion’, *epiphorá*, forekommer ikke som logisk term hos Aristoteles;³⁵ kombinationen af *lêmma* og *epiphorá* er decideret stoisk terminologi, som man kan se af Diogenes Laertius, *Vitae philosophorum* VII.45, hvor stoikerne tilskrives nøjagtig den samme definition af et argument som vi finder hos Sextus.³⁶

Bemærk igen valget af et ord med suffikset *-mat*: det vi tager og som vores samtalepartner indrømmer os er naturligvis ikke en række ord som fysisk fænomen men deres betydningsindhold, det vi hævder, vores *axíōma*; i og med at samtalepartneren er villig til at indrømme os det, kan vi tage det gøre det til en *tag-ning*, et *lêmma*.

De to stoiske anvendelser af *théma* som jeg foreløbig har behandlet er ikke af direkte relevans for mit ærinde i denne artikel, som jo er at rekonstruere noget af den stoiske lære om sprogdannelse, men indirekte er de, for de viser *at* stoikerne brugte ordet *théma*, og nok som de første, og vi har nu en vis idé om *hvordan* de anvendte denne usædvanlige afledning af et af græskens hyppigst anvendte verber. Der er intet forunderligt i at de brugte ordet *théma* i mere end én sammenhæng, sådan at dets betydningsindhold varierer alt efter hvad det er der bliver *sat* i den givne sammenhæng.

Som allerede nævnt, optræder ordet hos grammatikeren Apollonios Dyskolos. Richard Schneider (1835-1917), alle tiders største Apolloniosforsker, afsluttede i 1910 sin og Uhlig’s monumentale Apollonios-udgave med et terminologisk indeks,³⁷ hvor han oversætter *théma* som *forma non derivata*, *stirps*, *Grundform*, og det er da også et hovedkendetegn ved de leksemer eller ordformer som Apollonios karakteriserer som *thémata* eller *thematiká* (“themat-iske”) at de er primitive i den forstand at de ikke er afledte af andre leksemer eller ordformer.

35. Ordet optræder i anden anvendelse i *Poetica* 21.1457b7 og i *De spiritu* 3.482b10 & 483a14.

36. Diogenes’ tekst lyder i håndskrifterne *είναι δὲ λόγον αὐτὸν συστημάτων καὶ ἐπιφορᾶς*, men allerede i 1815 blev *συστημάτων* rettet til *σύστημα ἐκ λημμάτων καὶ ἐπιφορᾶς* på grund af sammenligning med Sextus Empiricus, *Pyrrh. hyp.* 2.135, hvor definitionen citeres uden tilskrivning til nogen bestemt skole. Der er således en vis grad af cirkularitet i beviset for formuleringens stoiske natur, men ikke en cirkularitet som kan give anledning til alvorlig tvivl.

37. *GG* III.3: 211a.

Her er et typisk eksempel fra værket *Om Pronominer* (GG II.1: 59-60). Nogle grammatikere havde villet aflede pronominet $\acute{\omicron}\delta\epsilon\acute{\iota}\nu$ [ɔðîn] “den-og-den” fra $\acute{\omicron}\delta\acute{\iota}$ [ɔðí] “den her”, men Apollonios forkaster den teori fordi den formodede afledning i betydning, accentuation og bøjning ikke stemmer overens med det formodede grundord. Han konkluderer derfor:³⁸

Det er følgelig bedre at lade det <dvs $\acute{\omicron}\delta\epsilon\acute{\iota}\nu$ [ɔðîn]> stå tilbage som et *théma* eller som en apokope af $\acute{\omicron}\delta\epsilon\acute{\iota}\nu\alpha$ <[ɔðína]>, for at få overensstemmelse både i accentuation og i betydning.

Andetsteds afviser han at aflede det oxytone homeriske pronomeren *sphōín* af *sphôín* med circumflex på første stavelse, for, siger han, *sphōín* er “et særskilt oxytont *théma*, ikke en bøjningsform af *sphôín*.”³⁹

Det ord han bruger for “bøjningsform” er bemærkelsesværdigt: det er *énklíma*, som kun forekommer én eller to yderligere gange i hele den bevarede del af Apollonios’ forfatterskab, mens der er 130 tilfælde af *énklísis*. Jeg tror at Apollonios på dette sted følger stoiske regler, som ville foreskrive brugen af *-mat*-ord til begge de alternative klassifikationer af pronominet. Om han har været bevidst om sagen eller blot har overtaget formuleringen fra en stoicerende kilde, er ikke til at vide.

Så hvad var et *théma* i stoisk sprogteori? Det var ikke et ord forstået som en legemlig akustisk størrelse. Det var snarere et ords status: dets status som et primitiv hvorfra andre leksemer eller ordformer kan afledes. Denne status har ordet erhvervet ved den *thésis* der fastsatte hvilket semantisk indhold det i al fremtid skulle forbindes med det givne kompleks af stemmeproducerede lyde.

Origines’ beskrivelse af den stoiske sprog-naturalisme er givetvis alt for unuanerctet, men deres etymologiseren forudsætter at de regnede med at de oprindelige navngivere ikke fordelte lyd til betydningsindhold på må og få.

Var onomatopeterne (“navnsætterne”) så vismænd? Næppe, den slags er jo så sjældne som den fugl fønix.⁴⁰ Men eftersom de var rationelle væsener, kan de antages at have stræbt efter at lave ord der var semantisk gennemsigtige og indgik i et systematisk mønster, hvilket også ville befordre gennemsigtigheden. Desværre blev resultatet alt andet end fuldkomment, hvilket Chrysip var så pinligt bevidst om at han skrev hele

38. Apollonius, *De pronomine* 60.7-8.

39. Apollonius, *De pronomine* 90.12.

40. Seneca, *Epistulae ad Lucilium* V.42.1.

bøger om sproglig *anōmalía*, dvs “ujævnhed”, en ujævnhed der består i at ting der ligner hinanden har navne der ikke ligner hinanden, mens ting der ikke ligner hinanden har navne der ligner hinanden, som Varro fortæller os i *De lingua latina*.⁴¹

Nu er der det interessante ved Varros formulering, som ikke mange har hæftet sig ved, at den har et perfekt modstykke på græsk hos Simplikios,⁴² som i sin kommentar til Aristoteles’ *Kategorier* gentagne gange henviser til Chrysips værk om ujævnhed, omend ikke på det sted hvor hans tekst har den græske ordlyd som Varro har gengivet på latin. Han har ikke selv haft adgang til Chrysips værk, som næppe var til at opdrive nogetsteds på hans tid, men har trukket på ældre *Kategori*-kommentarer fra en tid hvor stoiske skrifter endnu var i omløb. Hans kilde (direkte eller indirekte) er højst sandsynligt Porphyrius fra det 3. årh. e.K., som vides at have inkluderet mange oplysninger om stoisk teori i sine kommentarer.

Simplikios’ tekst afviger kun på ét punkt fra Varros: den græske tekst fortæller os hvad det er der er bærer af ujævnheden: det er vores gamle bekendte *synētheia*. Bevarer, den oplysning kunne være en som Simplikios har føjet til Chrysip-citatet, men antag nu at formuleringen med *synētheia* faktisk stammer fra Chrysip.

Hvis vi så supplerer hvad vi ved om stoikerne med nogle af de oplysninger kommentatorerne giver om navne-sættelse, så bliver resultatet at grunden til at normalt sprog ikke er så semantisk gennemsigtigt som man kunne ønske sig, den er at dette sprog er blevet til ved navngivninger som er foretaget af almindelige mennesker, og selv om mange af dem nok har været intelligente, så har de ikke koordineret deres arbejde ordentligt.

Der er altså et job der venter på os, kunne de stoiske filosoffer tænke: Vi må se at få udjævnet ujævnhederne, og blandt andet sikre at enhver kan se hvornår vi snakker om legemlige størrelser, som kan fungere som årsager, og hvornår vi taler om de ulegemlige virkninger af sådanne årsager. En metode vi kan bruge er at reservere suffikset *-sis*

41. Varro, *De lingua latina* IX.1 (= FDS 640): “den skarpsindige Chrysip som efterlod sig et værk *Om ujævnhed* ... Når Chrysip skriver om talens ujævnhed (*inaequābilitās*) er hans hensigt at vise at ting der ligner hinanden er blevet betegnet med navne der ikke ligner hinanden, mens ting der ikke ligner hinanden er blevet betegnet med navne der ligner.”

42. Simplicius, *Cat.* 102.22-24: “det er velanbragt når han <dvs Aristoteles> siger at *enhver substans forekommer at betegne noget dét-her*, for det er andres mening han fremfører <idet han gør opmærksom på> ujævnheden i den normale sprogbrug (*τὴν ἀνωμαλίαν τῆς συνηθείας*), der i mange tilfælde plejer at betegne ting der ikke ligner hinanden med ord der i form ligner hinanden.”

til navne på legemer som handler, og så bruge suffikset *-mat* som markør for de ulegemlige virkninger de forårsager.⁴³ På den måde ender vi med parret *thésis/théma* og en hel masse andre vidunderligt gennemskuelige tekniske termer, som vil kunne hjælpe menneskeheden til at gøre fremskridt (*prokopē*) på dens aldrig afsluttede vandring i søgen efter visdom.

Så må vi bare håbe at det ikke lykkes tåberne i de andre filosofiske skoler igen at få skabt uorden i det filosofiske sprog efter at vi har ryddet så nydeligt op!

Appendix om de omtalte kilder

De antikke græske kommentarer til Aristoteles' værker er udgivet i det prøjsiske akademis serie *Commentaria in Aristotelem Graeca* ("CAG", Berlin 1882-1907). Der henvises i nærværende artikels fodnoter til kommentarerne med latiniserede forfatternavne ('Ammonius', ikke 'Ammonios'), og med forkortede værkstitler som flg.: *Cat.* = *In Aristotelis Categorias commentarium*, *Int.* = *In Aristotelis De interpretatione commentarium*.

De vigtigste græske grammatiske værker fra antikken er udgivet i serien *Grammatici Graeci* ("GG", Leipzig 1867-1889), de latinske i *Grammatici Latini* ("GL", Leipzig 1855-1880). I visse tilfælde findes der nyere udgaver, men ikke af hovedværkerne af de allervigtigste forfattere, Apollonios og Priscian.

Ammōnios [lat. Ammonius], elev af neoplatonikeren Proklos, var aktiv som filosofilærer i Alexandria fra omkring 470/80 til omkring 520. Han var tilsyneladende hedning, men holdt lav profil i religiøse spørgsmål. Han var lærer for både Philoponos og Simplikios. Hans kommentarer til Aristoteles' *Kategorier (Cat.)* og *Om fortolkning (Int.)* er udgivet af Adolf Busse i CAG IV.4-5, 1895-1897.

Apollōnios Dýskolos [lat. Apollonius Dyscolus], græsk grammatiker fra Alexandria, som var virksom i 100-tallet e.K. Af hans store forfatterskab er bevaret *Om syntaks* og tre små afhandlinger om pronomener, adverbier og konjunktioner. Småafhandlingerne er udgivet af Richard Schneider i GG II.i.1 (1878) med en ledsagende kommentar i GG

43. På samme vis *krísis/kríma*, *katōrthōsis/katōrthōma*, *phrónēsis/phrónēma*, *phronímeusis/phronímeuma*. Se index i bind 4 af SVF.

II.i.2 (1902), *Om syntaks* af Gustav Uhlig i *GG* II.ii (1910), og fragmenterne af de tabte værker af R. Schneider i *GG* II.iii (1910), der også indeholder et værdifuldt index til alle Apollonios' værker. Apollonios' teoretiske rammeværk var i vidt omfang af stoisk oprindelse, men betydeligt modificeret. Han fik en sen elev i Priscian(us) fra det tidlige 500-tal, hvis videnskabelige latinske grammatik blev normgivende tusind år frem i tiden og således til middelalderen og nyere tid videregav apolloniansk teori.

Chrysip(pos), [lat. Chrysippus] ca. 279 – ca. 206 f.K. var den tredje leder af den stoiske skole i Athen efter grundlæggeren Zenon og dennes efterfølger Kleantes. Hans omfattende, men nu tabte, forfatterskab definerede i høj grad for eftertiden hvad der var stoisk doktrin.

Charisius, Flavius Sosipater, romersk grammatiker fra 300-tallet e.K. Hans *Ars grammatica* er udgivet af Karl Barwick på Teubner Verlag i 1925 (ældre udgave ved H. Keil i *GL* I).

Cicero, Marcus Tullius, 106-43 f.K., behøver ingen introduktion. Jeg minder blot om at han var filosofihistorisk meget velorienteret og et par år i sine unge dage med stor iver havde studeret logik (inclusive sprogteori) hos stoikeren Diodot (se *Brutus* 308-9).

Dexip(pos) [lat. Dexippus] skrev engang i 300-tallet e.K. en kommentar til Aristoteles' *Kategorier*, udgivet i 1888 af Adolf Busse i *CAG* IV.2.

Diogenes Laertius [gr. Diogénēs Laértios], formentlig fra 200-tallet e.K., forfatter til en græsk filosofihistorie kaldet *Vitae Philosophorum*. Bog VII, der handler om de stoiske filosoffer, har et langt afsnit om deres doktrin, som er meget værdifuldt fordi det klart er kopieret fra en kilde med adgang til et eller flere ægte stoiske værker.

Dionysius Thrax [gr. Dionysios Thrâix] var en græsk grammatiker fra 2. årh. f.K. Hans værker er gået tabt, men man har traditionelt tilskrevet ham en betydeligt senere kortfattet morfologi, som var standardlærebog i mange århundreder. Byzantinske kommentarer (scholier) til denne lærebog indeholder mange uddrag fra større, videnskabelige, grammatikker som nu er gået tabt. Scholierne er udgivet af Alfred Hilgard i *GG* I.iii (1901).

Hērōdian(os) [lat. Herodianus], græsk grammatiker fra anden halvdel af 100-tallet e.K., søn af Apollonios Dyskolos. Den bevarede del af hans forfatterskab er udgivet af August Lentz i *GG* III.i-ii, 1867-1870.

Olympiodōr(os) [lat. Olympiodorus], formentlig ca. 500 – ca. 570, Aristoteles- og Platonkommentator, som underviste i Alexandria og nok var en af Ammonios' sidste elever. Hans *Prolegomena* (Indledningsforelæsning til et kursus over (dele af) Aristoteles' *Organon*) og hans *Cat.* er udgivet af Adolf Busse i CAG XII.1 (1902).

Philoponos, Iōannes [lat. Io(h)annes Philoponus] var elev af Ammonios og virkede i sine unge år som filosofilærer i Alexandria i sin lærers tradition, men blev senere meget kritisk over for dele af den traditionelle filosofi som ikke stemte med hans kristne tro, og blev i den anledning udsat for polemiske angreb fra Simplikios. Hans Aristoteles-kommentarer blev udgivet af flere forskellige filologer i CAG XIII-XVII i årene fra 1887 til 1909, hans *Cat.* af Adolf Busse i CAG XIII.1 (1898).

Porphyr(ios), [lat. Porphyrius], ca. 235- ca. 305, stjerneelev i Rom hos Plotin(os) (ca. 205-270), skaberen af det man nu kalder den "neoplatoniske" retning i filosofien. Porphyr havde en meget stor litterær produktion, men det meste er gået tabt. Blandt det bevarede er en lille –men utrolig indflydelsesrig– indledning (*Isagoge*) til Aristoteles' *Kategorier* og en kortfattet kommentar til samme skrift, begge udgivet af Adolf Busse i CAG IV.1 fra 1887.

Prisciān(us), grammatiker som virkede i Konstantinopel i begyndelsen af 500-tallet e.K., hvor han affattede den store latinske grammatik der går under navnet *Institutiones grammaticae* såvel som nogle mindre arbejder. Det hele er udgivet af Heinrich Keil i GL II-III (1855-1859). Priscian overtog Apollonios' grammatikteori, og nogle afsnit af hans hovedværk er oversættelser eller parafraser af Apollonios.

Quintiliān(us), Marcus Fabius, ca. 35 – ca. 100, romersk retoriker. Bog I af hans *Institutio oratoria* ("Sådan uddanner man en taler") er en guldgrube af oplysninger om antik sprogtænkning af hellenistisk (og særlig stoisk) tilsnit.

Sextus Empīricus [gr. Séxtos Empeirikós], græsk læge fra omkring år 200 e.K., som argumenterede for den filosofiske retning der kaldes "pyrrhonisk skepticisme" i det store værk *Adversus mathematicos* ("Mod videnskabslærerne") og det mindre *Pyrrhoneae hypotyposes* ("Hovedtræk af pyrronismen"). På trods af sin sene dato er Sextus en prima kilde til hellenistiske teorier inden for filosofi i almindelighed, og logik, lingvistik og erkendelsesteori i særdeleshed.

Simplikios [lat. Simplicius], var aktiv fra omkring 520 til omkring midten af 500-tallet. Han havde studeret hos Ammonios i Alexandria, men slog sig derefter ned i Athen. Modsat Philoponos var han indædt hedning, og da hedninger i 529 fik undervisningsforbud udvandrede han sammen med et par andre filosoffer til Persien, men vendte hjem til Romerriget få år senere. Se mere herom i S. Ebbesen, 'Simplikios' forord til kommentaren til Aristoteles' *Kategorier*, *Aigis* 15.2, 2015. Fra Simplikios' værksted har vi kommentarer til flere af Aristoteles' værker. Hans *Cat.* blev udgivet af Karl Kalbfleisch i *CAG VIII* (1907).

Trýphōn [lat. Trypho], en i antikken berømt græsk grammatiker fra 1. årh. f.K. Hovedparten af hans værker er gået tabt; ægtheden af *De tropis*, som er udgivet i L. Spengels *Rhetores Graeci* 3: 191-206 (Leipzig 1856), er omtvistet, men for tiden synes meningen på bjerget at være at den lille trope-katalog faktisk er af Tryphon.

Varro, Marcus Terentius, 116-27 f.K., romersk politiker og polyhistor. Af hans bindstærke værker er kun et mindre skrift om landbrug og bøgerne V-IX samt en del af bog X af hans *De lingua latina* bevaret. Varro var i lingvistisk sammenhæng stærkt præget af stoisk teori. Et tabt værk var en hovedkilde til Augustin af Hippos, *De dialectica*, som spiller en væsentlig rolle i rekonstruktioner af stoisk sprogtænkning.